

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Güz, Sayı: 29

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi

Ağca, Ferruh (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu. 458s. ISBN :978-975-17-4822-5

Sıla Nur Aktaş

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ordu / Türkiye

e-posta silaaaktass@gmail.com

orcid 0000-0003-0407-8596

Atıf

Citation

Aktaş, Sıla Nur (2021). Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi. *Dil Araştırmaları*, 29: 265-268.

Başvuru

Submitted

05.11.2021

Revizyon

Revised

09.11.2021

Kabul

Accepted

24.11.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2021

Eski Türk dili alanında yaptığı ayrıntılı çalışmalarıyla bilinen Ferruh Ağca, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Eski Türk Dili alanında profesör olarak görev yapmaktadır. İncelemeye konu olan son çalışması 2006 yılında “*Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi*” ismiyle savunduğu doktora tezinin bazı ekleme ve düzeltmelerle

kitaplaştırılmış hali olan “*Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*”dir.

Kitap önsöz, giriş ve kısaltmalar bölümlerinden sonra dört ana başlığa ayrılmıştır.

Giriş bölümünde eserin konusu, alanı, amacı ve eserde kullandığı yöntemler hakkında bilgiler veren yazar, bu çalışmasıyla Uygurların sekizinci ve on dördüncü yüzyıllar arasında yazdıkları ya da tercüme ettikleri yazılış tarihleri belli olmayan metinleri dillik ölçütler vasıtasıyla yüzyıllara göre tasnif etmeyi, tarihlendirmeyi amaçladığını dile getirmiş ve eserin korpusundan bahsetmiştir.

Korpus kısmında çalışmasına Eski Uygurca ile yazılan bütün metinleri dahil ettiğini söyleyen yazar Budist Uygur metinlerinin sayıca çoğunlukta olduğunu ve dini ya da din dışı metinleri de konu aldığını, ancak bazı din dışı metinlerde standart Uygurcadan kopmuş birçok ağız unsurunun olması sebebiyle bu eserleri çalışmasının dışında tuttuğunu belirtmiştir.

Birinci bölüm *Eski Uygurca Metinleri Tarihlendirme Sorunu* başlığı altında yazar, alt başlıklar halinde; *Eski Türkçe ve Sınırları, Uygur Tarihi, Dili ve Edebiyatı, Eski Uygurcada Dil Değişimi ve Diyalektoloji, Eski Uygurca Metinleri Tarihlendirme Sorunu, Konu Üzerine Yapılan Çalışmalar, Eski Uygurca Metinlerin Tasnif Edilmesi ve Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler* konularını işlemiştir. Bu başlıklardan *Eski Uygurca Metinleri Tarihlendirme Sorunu* başlığı da kendi içinde üç alt başlığa ayrılmıştır: *Eski Uygurcada Tarihi Belli Olan Metinler, Yazılış Tarihleri Tartışmalı Olan Metinler, Tarihlendirmede Ortaya Çıkan Güçlükler*.

Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler başlıklı ikinci bölümde otuz dokuz ölçüt belirleyen yazar; bu ölçütleri belirlerken Uygur Türkçesinin bütün dönemlerinde görülebilen, değişim ve gelişim gösterebilen yapılar olmasına dikkat ettiğini vurgulamıştır.

Yazıma İlişkin Ölçütler altbaşlığında; söz içinde fazla elif yazımı, söz içinde ayrı yazım, /ş/ ünsüzünün yazımı, /n/ ünsüzünün yazımı, /d/ ve /t/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizlik, /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizlik, ünsüz tekleşmesi konuları ele alınmıştır. *Ses Bilgisine İlişkin Ölçütler* altbaşlığında; /a/ bağlantı ünlüsü, ünlü türemesi, yuvarlaklaşma, /ñ/ ünsüzü, /ŋ /~/g/ nöbetleşmesi, metatez, Söz İçi /d/ ünsüzünün durumu, söz içi /g/ ünsüzünün durumu, kurtgar- fiili, yarlıkga- meseleleri üzerinde durulmuştur. *Morfofonolojik Ölçütler* altbaşlığında; vasita hal ekinin bağlantı ünlüsü, -(X)t- ettirgenlik ekinin bağlantı ünlüsü, ünsüzle biten isimlerden sonra ilgi hali eki, ünlü ile biten fiillerden sonra geniş zaman eki, /k/ ve /r/ ünsüzleri ile biten eklerden sonra zarf-fiil ve geniş zaman ekleri, -(X)t- eki ile biten fiillerin zarf-fiil ve geniş zaman ekleri konuları üzerinde durulmuştur. *Şekil Bilgisine İlişkin Ölçütler* altbaşlığında; yalın isimlerden sonra yükleme hal eki, iyelik ekli isimlerden sonra yükleme hal eki, çıkma hal eki, isimlerin yön hali, isimlerin yükleme halini yöneten edatlar, işaret zamirlerinin yaklaşma hali, şimdiki zaman sıfat-fiil ekleri -(X)gII, -(X)gmA, geçmiş zaman sıfat-fiil eklerinin olumsuz şekilleri, -(X)pAn(In) zarf-fiil eki, al- ve bil- fiillerinin zarf-fiil ve geniş zaman ekleri, şart ekinin durumu, -gU ol ~ -gUI, birle edatının varyantları, onluklar arası sayı sistemi birer ölçüt olarak değerlendirilmiştir. İkinci bölümün beşinci alt başlığı *Uygur Metinlerde Moğolca*

Sözcükler, altıncı alt başlığı *Eserlerin Dış Yapılarına (Kağıt, Cilt, Kamış Kalem, Fırça, Baskı Yazı, Yazı) İlişkin Ölçütler*'dir.

Üçüncü bölüm *Uygurca Metinlerin Dillik Ölçütlere Göre Sınıflandırılması* başlığı altında metinler sekiz gruba ayrılmıştır.

Birinci grup metinler, Uygur Türkçesinin en erken tarihli metinleridir ve tamamı Maniheizt metin olmakla birlikte bu metinlerde hem Mani, hem de Uygur alfabeleri kullanılmıştır.

İkinci grup metinler, birinci grup metinlerden ünsüzle biten isimlerde ilgi halinin durumu, /ń/ ünsüzünün durumu yönleriyle ayrılırken diğer yönlerden benzerlik taşır. İlk Budist metinlerin bu grupta ortaya çıktığını belirten yazar, ikinci grup metinlerin özelliklerini belirlemiş, birinci gruba benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durarak her bir özelliğin görüldüğü metni de belirterek açıklamıştır.

Üçüncü grup metinler, Uygur Türkçesi dil özelliklerinin önemli değişikliklere uğradığı metinlerdir. Birinci ve ikinci grup metinlerde Köktürk yazıtlarıyla benzer özellikler gözlemlenebilirken bu gruptaki metinlerde birçok dillik ölçüt bakımından farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Yazar Budist Uygur metinlerinin ikinci gruptaki *Sekiz Yükmek* bir kenara bırakılırsa asıl bu grupta belirlediklerini ve Maniheizt metinlerin ilk iki gruptaki dil özelliklerinden de ileri bir aşamada olduğunu söylemiştir.

Dördüncü grup metinlerin dil özelliklerinin ilk iki gruptaki metinlerden oldukça farklı olduğunu, üçüncü gruptakilerden ise bazı yönleriyle ayrıldığını söyleyen yazar bu metinlerde Uygur Türkçesinin yeni özelliklerinin hakim olduğunu vurgulamıştır. İlk iki gruptaki metinlerin tamamının ve üçüncü grubun çoğunun Maniheizt çevreden olduğunu söylemiş dördüncü gruba geldiğinde Maniheizt metinlerin sayılarının azalmaya başladığını, Budist metinlerin sayısının arttığını belirtmiştir.

Beşinci grup metinleri Uygur Türkçesi imlasının, ses ve şekil özelliklerinin daha tutarlı biçimde görüldüğü metinler olarak açıklayan yazar bu metin gruplarından sonra Uygur Türkçesinin imla yapısının klişeleştiğini, fakat kimi şekillerin de ilk olarak bu grupta görüldüğünü söylemiştir. Bu özellikler Uygur Türkçesinin son dönemine kadar yazılmış metinlerin özelliği olarak kalmıştır.

Altıncı grup metinler, önceki gruptaki metinlerle benzerlik göstermektedir, beşinci grupta yer alan değişikliklerin burada yerleştiğini belirten yazar, daha önce rastlanmayan yeni özelliklerin de ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Yedinci grup metinler, dil değişiminin en belirgin olduğu grup olarak belirlenmiş ve Uygur Türkçesinde başka bir safhanın başlangıcını oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu çevrede Maniheizt metinler artık yoktur. Yalnızca Uygur ve Brahmi alfabeliyle yazılmışlardır. Uygur yazısının şekli de öncekilerden farklıdır.

Sekizinci grup metinlerde, Uygur Türkçesinin en ilerlemiş dil özellikleri görülmektedir, birinci ve altıncı gruplarda yer alan metinlerde hiç tesadüf edilmeyen özellikler sekizinci gruptaki metinlerin belirgin özelliği haline gelmiştir. Yedinci grup ve özellikle sekizinci gruptaki özelliklerin Eski Türkçenin bir parçası olup olmadığı konusunun da tartışmalı olduğu belirtilmiştir.

Kitaba da ismini veren dördüncü bölüm, *Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi* başlığını taşımaktadır. Üçüncü bölümde özellikleri verilen ve çeşitli yönlerden ortak özellikler göstermelerine göre sınıflandırılan metinler bu bölümde ikinci bölümde detaylı bir şekilde işlenen dillik ölçütlere göre tarihlendirilmiştir.

Yazar *Birinci Grup Uygur Metinlerinin Yazılış Tarihi* bölümünde on altı metnin sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ya da sonlarında yazıldığını, *İkinci Grup Metinlerin Yazılış Tarihi* bölümünde, yirmi dokuz metnin net olmamakla birlikte birinci grup metinlerin yazılış tarihine yakın yazıldığını *Üçüncü Grup Uygur Metinlerinin Yazılış Tarihi* bölümünde, yirmi üç metnin dokuzuncu yüzyıl sonu ve onuncu yüzyıl başlangıcında yazıldığını *Dördüncü grup Uygur Metinlerinin Yazılış Tarihi* bölümünde, otuz beş metnin onuncu yüzyılın ikinci yarısı ile on birinci yüzyılın ilk yarısında yazıldığını *Beşinci Grup Uygur Metinlerin Yazılış Tarihi* bölümünde, yirmi bir metnin en erken birinci yüzyıl sonu ile en geç on ikinci yüzyılda yazıldığını *Altıncı Grup Uygur Metinlerinin Yazılış Tarihi* bölümünde, otuz iki metnin on üçüncü yüzyılda yazıldığını *Yedinci Grup Uygur Metinlerinin Yazılış Tarihi* bölümünde, yirmi bir metnin on üçüncü yüzyıl sonları ile on dördüncü yüzyıl başlarında yazıldığını *Sekizinci Grup Metinlerin Yazılış Tarihi* bölümünde, kırk dört metnin on dördüncü yüzyıl ortalarında yazıldığını ileri sürmüştür.

Sonuç bölümünde yazar, çalışması boyunca ulaştığı verileri değerlendirmiştir ve özet mahiyetinde bilgilere yer vererek Uygur dönemini dört ana safhaya ayırmıştır:

- En Erken Safha (1. Grup, 8.yy)
- Klasik Öncesi Safha (II-III-IV. Grup, 9-11.yy)
- Klasik safha (V-VI.gruplar, 11-12.yy)
- Geç safha (VII-VIII. Gruplar, 13-14.yy).

Oldukça kapsamlı olan ve ayrıntılı bir şekilde hazırlanan bu çalışma Eski Türk Dili alanına ilgili araştırmacılar için önemli bir kaynak olmuştur. Uygur dönemi eserlerini topluca ele alan yazar çalışmasıyla tarihleri belli olan metinlerden ve belirlediği otuz dokuz dillik ölçütten hareketle karşılaştırmalı dilbilimden istifade ederek, tarihi bilinmeyen ya da tartışmalı olan eserleri tarihlendirmiştir. Yazar çalışmasıyla Uygur metinlerinde zaman içinde gelişen değişiklikleri tespit etmiş, hem metinlerin yazıldığı yüzyılları hem de Uygur Türkçesinin hangi yüzyılda ne tür değişikliklere uğradığını gözler önüne sermiştir.

Bu değerli çalışması için saygıdeğer hocamız Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya teşekkür ederiz.